

ladığına dikkat çeker. Cüveynî'nin üzerinde durduğu diğer bir husus, yahudi (İbrâ-nîce metin) ve hıristiyanların (Grekçe Yetmişler tercümesi) ellerinde bulunan metinler arasında özellikle Tekvîn kitabında yer alan (5/3-32; 11/10-26), Hz. Âdem'in çocuklarından Patriyarklar'a kadarki dönemde yaşayan önemli şahsiyetlerin soy kütükleri ve yaşlarıyla ilgili çelişik bilgilerdir. Cüveynî, Sâmirîler'in Tevrat metninde de farklılıkların bulunduğunu ifade eder.

Eserin ikinci bölümünde İncil'in tahrifi meselesini ele alan Cüveynî, İncil yazarlarının, metinlerini Hz. İsa'nın göğe yükseltilmesinden sonra farklı zamanlarda kaleme aldıklarını bizzat kendilerinin ifade ettiklerini belirttikten sonra onların naklettikleri bilgileri koruma hususunda hassas davranmamaları yüzünden zamanla başka değişikliklerin de meydana geldiğini kaydeder. İnciller arasındaki farklılık ve çelişikler üzerinde durarak Hz. İsa'nın soy kütüğünün İnciller'de hatalı ve birbirinden farklı biçimde yazıldığını söyler (Matta, 1/1-17; Luka, 3/23-38). Rûhulkudûs'un ilhamıyla kaleme alındığına inanılan metinlerdeki bu tür problemlerin varlığı onların güvenilirliğini ortadan kaldıracak niteliktedir. Cüveynî ayrıca İncil müfessirlerinin, Hz. İsa'nın ataları için eş anlamlı isimlerin kullanılması dolayısıyla soy kütüğü kayıtlarında hatalar oluştuğu şeklindeki açıklamalarını da ikna edici bulmaz. Hz. İsa'nın Petrus'a söylediği, "Horoz iki defa ötmeden sen beni üç defa inkâr edeceksin" şeklindeki sözleriyle muhakeme edilmek üzere yakalanacağı geceyi haber vermesi (krş. Matta, 27/75; Luka, 22/34, 54-60; Yuhanna, 13, 38), havârileriyle beraber Kudûs'e yaklaştıklarında havâriyelerden ikisini gönderip onlardan binek getirmelerini istemesi (krş. Matta, 21/1-7; Markos, 11/1-5), çarmlıha gerilmesi esnasında orada bulunan iki hırsızla İsa arasında bir konuşmanın geçmesi (krş. Matta, 27/39-40, 44; Luka, 23/39-43), çarmlıha gerildiğinde mâbedin perdesinin yukarıdan aşağı kadar ikiye ayrılması (Markos, 15/38; Luka, 13, 45), Matta'nın ifadesiyle "yerin sarsılıp kayaların yarılmaması, kabirlerin açılıp uykuda olan nice mukaddeslerin cesetlerinin kıyam etmesi" (27/51-53) gibi olayların İnciller'de ek-sik veya çelişik olarak kaydedildiğine dikkat çeker. Kitabın sonunda Cüveynî tarihî bilgiler yanında Tevrat ve İncil metinleri incelendiğinde dalgınlık, unutmama veya metnin gereği gibi muhafaza edilememesi şeklinde de olsa bu metinlerde tahrifin gerçekleştiğini tekrar vurgulamaktadır.

İslâm âlimleri arasında, Ehl-i kitabın kutsal metinlerinde yorum ve tercümeden kaynaklanan mânaya yönelik tahrifin gerçekleştiğini kabul edenlerin bulunduğu belirtile de bu konudaki yaygın kabul tahrifin metinlerde gerçekleştiği yönündedir (Adang, s. 223-224; *El²* [İng.], X, 111-112). Tahrif meselesi Ehl-i kitabı karşı yazılan reddiyelerde daha önce ele alınmış olmakla birlikte problemi sistematik biçimde ilk defa İbn Hazm ortaya koymuştur. İbn Hazm yahudilerin elindeki Tevrat ile Sâmirîler'in Tevrat'ının farklı olduğunu, Hz. Mûsâ'dan çok sonra Tevrat'ın Ezra tarafından yeniden kaleme alındığını belirterek tahrifi Tevrat'tan aldığı metinlerle ortaya koymaya çalışmış (*el-Faşl*, I, 201-285), Tevrat ve İncil metinleri yanında Ahd-i Cedîd metinleri arasındaki çelişiklere işaret edip bunların asıllarının korunmadığını ifade etmiştir (*a.g.e.*, II, 213-217). Cüveynî'nin *Şifâ'ü'l-galîl*'i ise Hz. Muhammed'in nübüvetinin önceki kutsal metinlerde haber verildiği gerçeğinden hareketle sadece Tevrat ve İncil metinlerinin tahrifi meselesinin ele alındığı ilk reddiyedir. Sistematik bir muhtevaya sahip bulunan eserde Cüveynî tezini metinlerin tarihiyle ilgili bilgiler yanında bunların iç tutarlılığı, nüshalar / kitaplar arasındaki farklılık ve çelişiklerden hareketle ispat etme yoluna gitmiştir. Onun üslûbunun İbn Hazm'inki kadar sert olmadığı, sadece mantıkî doğruluğu hedeflediği belirtilmektedir (Gaudel, I, 121).

Cüveynî'ye yahudi ve hıristiyan kutsal metinlerine İslâm'ın vahiy anlayışıyla yaklaştığı, nüshalar arasındaki farkları tahrif sebebi olarak kullandığı, özellikle çeşitli İncil metinlerindeki farklılıkların izahını mümkün kılan, Hıristiyanlık'taki Tanrı'nın vahyedilmiş mesajı ile kutsal ruhun ilhamıyla kaleme alınan metinler arasında bir ayırımı gitmediği şeklinde eleştiriler yöneltilmiştir (*a.g.e.*, I, 122). Ancak Cüveynî vahiy veya ilham kaynaklı olduğu kabul edilen metinleri iç âhenk ve mantıkî tutarlılık açısından ele almaktadır. Nitekim son dönemde hıristiyanların Kitâb-ı Mukaddes'e uyguladıkları metin tenkidi çalışmalarının İslâm âlimleri tarafından tahrif tezlerini desteklemek için kullanıldığına dikkat çekilmektedir (*El²* [İng.], X, 111-112). Bilinen iki nüshası da Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan eseri Michel Allard Fransızca'ya çevirerek yayımlamış (*Textes apolo-gétiques de Ğuwainî* içinde, Beyrouht 1968, s. 38-83), Ahmed Hicâzî es-Sekkâ da bir nüshasını (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr.

2247) esas alarak eseri neşretmiştir (bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

İmâm'ül-Haremeyn el-Cüveynî, *Şifâ'ü'l-galîl* (nşr. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ), Kahire 1399/1979; İbn Hazm, *el-Faşl*, I, 201-285; II, 213-217; M. Allard, *Textes apolo-gétiques de Ğuwainî*, Beyrouth 1968; C. Adang, *Muslim Writers on Judaism and the Hebrew Bible: From Ibn Rabban to Ibn Hazm*, Leiden 1996, s. 223-224; J. M. Gaudel, *Encounter and Clashes: Islam and Christianity in History*, Rome 2000, I, 120-122; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 673, 747; Hava Lazarus-Yafeh, "Tahrîf", *El²* (İng.), X, 111-112.

RAMAZAN BİÇER

ŞİFÂ'Ü'L-GALÎL

(شفاء الغليل)

Gazzâlî'nin
(ö. 505/1111)

illet nazariyesine dair
fıkıh usulü eseri.

Tam adı *Şifâ'ü'l-galîl fî beyâni's-şebah ve'l-muħîl ve mesâliki't-ta'lıl* olan eser fikhî kıyasın en temel konusunu teşkil eden illet nazariyesine tahsis edilmiştir. Kaynaklarda Bâkullânî'nin *el-Adhikâm ve'l-'ilel* adlı bir eserinden söz edilirse de muhtevasının fıkıh usulüyle sınırlı olup olmadığı bilinmediğinden *Şifâ'ü'l-galîl*, illet nazariyesini müstakil şekilde işlemesi yönüyle fıkıh usulü tarihinde benzersiz bir yere sahiptir. Eserin yazılış tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte *el-Menħûl*'den sonra ve *el-Müstaşfâ*'dan önce kaleme alındığı kesindir. Gazzâlî bu kitabını, hocası Cüveynî'nin yöntemine göre yazılan eserlerde eksik ve yetersiz işlenen, fakat münazaralarda kendisine ihtiyaç duyulan kıyas konularını açıklığa kavuşturma ve özellikle ilim çevrelerinde Hanefî fakihî Debûsî'nin eserlerinden gelişigüzel yapılagelen nakilleri inceleyip tartışma amacıyla kaleme aldığını belirtir (*Şifâ'ü'l-galîl*, s. 8-9, 16, 207). Bu konudaki ifadelerinden müellifin, eserini Bağdat'taki müderrislik vazifesine başlamadan önce Nişâbur'da kaleme aldığı anlaşılmaktadır.

Gazzâlî eserini telif ederken ilim çevrelerinde süregelen tartışmaların yanı sıra çok sayıda yazılı kaynaktan yararlanmış olmakla birlikte *Şifâ'ü'l-galîl* üzerinde üç eserin etkisi açıkça görülür. Bunlardan ilki Cüveynî'nin *el-Burhân*'ı olup Gazzâlî burada yer alan maslahatla ilgili görüşleri esas alıp geliştirmiştir; konusu bakımından bu iki eser arasındaki süreklilik bellidir. İkinci eser, başta tenbih ve ima metoduyla ilgili kısımlar olmak üzere illeti tesbit metotları konusunda bazı görüşlerini

ve tasniflerini benimsediği Ebü'l-Hüseyn el-Basrî'nin *el-Mu'temed*'dir. Diğer *Takvîmü'l-edille* olup Gazzâlî, Debûsî'nin bu eserdeki illeti tesbit metotlarıyla ilgili görüşlerinden yola çıkmış ve onun özellikle tard metodunu kabul edenlere yönelttiği eleştirileri cevaplandırmaya çalışmıştır. Yazılışı Gazzâlî'nin mantık ilmiyle ilgili incelemeleri ve eserleri öncesine rastladığı için *Şifâ'ü'l-ğalil*'de mantıktan ziyade cedel eserlerinin etkili olduğu ve cedel terimlerinin kullanıldığı görülür. Ancak fakihlerin naklî değil kıyasî saydıkları meselelerde kullanılan üç tür delilin (burhân-ı itilâl, burhân-ı istidlâl, burhân-ı hulf) ele alındığı kısmında (s. 435-455) mantık ilmindeki burhan metodunun etkilerini görmek mümkündür.

Şifâ'ü'l-ğalil, bilhassa kıyasî kabul edenler arasındaki tartışmalar dikkate alınarak yazıldığından genel usul eserlerindeki kıyas bölümlerinden farklı olarak kıyasın ispatıyla ilgili özel bir başlık içermemektedir. Kıyas, illet ve delâlet terimleri hakkında kısa açıklamaların yapıldığı bir mukaddimenin ardından beş bölüme ayrılan eserin ilk ve en uzun bölümü illeti tesbit metotlarına ayrılmıştır (s. 23-455). İkinci bölüm illetle hüküm arasındaki ilişkiye (s. 456-599), diğer üç bölüm ise sırasıyla hüküm (s. 600-634), asıl (s. 635-672) ve fer' (s. 673-679) konularına tahsis edilmiştir. İncelediği konuları çeşitli tanımlar, tahliller, delillerle ve çok sayıda örnekle açıklaması bakımından öğretici özelliğe sahip olan eserde Gazzâlî'nin meseleleri ayrıntılı biçimde işleme yöntemini benimsediği ve ağırlıklı şekilde münazara üslûbunu kullandığı görülür.

Gazzâlî, *el-Müstaşfâ*'da illetle ilgili konuları çoğunlukla *Şifâ'ü'l-ğalil*'den özetlemiş olmakla birlikte aralarında bazı önemli farklılıklar da vardır. Öncelikle *Şifâ'ü'l-ğalil*'de sık sık atıf yapılan cedel ve münazara konuları *el-Müstaşfâ*'da neredeyse tamamen dışarıda bırakılmıştır. Daha da önemlisi, Gazzâlî'nin ilkinden farklı şekilde *el-Müstaşfâ*'da akli illet nazariyesini ve buna benzetilerek geliştirilen tesbit metotlarını bütünüyle bir kenara bırakmış olmasıdır. *Şifâ'ü'l-ğalil*'de sahih olarak gördüğü tard ve aks metodunu *el-Müstaşfâ*'da fâsîd diye nitelendirmiş, öte yandan ilkinde tard ile tard-aks metodu arasında bir mertebede gördüğü şebahi ikinci eserde münasebet metodu içerisinde ele almıştır. Bu tür farklılıklar Gazzâlî'nin usul alanındaki fikrî gelişimine dair bir örnek teşkil etmekle beraber iki eser arasında gerek hüküm nazariyesi gerekse il-

letin mahiyeti, nas, icmâ ve münasebet metotları gibi illetle ilgili diğer konular bakımından bir tutarlılık bulunduğu gözden kaçmamaktadır. Pek çok yazma nüshası bulunan eser üzerinde Hamed el-Kebîsî tarafından bir doktora çalışması gerçekleştirilmiş (1969, Ezher Üniversitesi), ancak kısa bir mukaddime dışında inceleme bölümüne yer verilmeksizin sadece tahkik kısmı yayımlanmıştır (Bağdat 1971). Kitap ayrıca Zekeriyâ Umeyrât tarafından bazı notlar eklenerek tahkiksiz şekilde neşredilmiştir (Beirut 1999).

BİBLİYOGRAFYA :

Gazzâlî, *Şifâ'ü'l-ğalil* (nşr. Hamed el-Kebîsî), Bağdat 1391/1971; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1051; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 754; Tuncay Başoğlu, *Hicrî Beşinci Asır Fıkıh Usûlü Eserlerinde İlet Tartışmaları* (doktora tezi, 2001), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Wael b.Hallaq, "Uşul al-Fıqh: Beyond Tradition", *Journal of Islamic Studies*, III, Oxford 1992, s. 172-202 (aynı makale için bk. Wael B. Hallaq, *Law and Legal Theory in Classical and Medieval Islam*, London 1995, s. 188-190).

TUNCAY BAŞOĞLU

ŞİFÂÜ'S-SÂİL

(شفاء السائل)

İbn Haldûn'un

(ö. 808/1406)

tasavvuf konusundaki eseri.

XIV. yüzyılın ikinci yarısında, bir şeyhe bağlanmadan kitaplarla yetinerek tasavvuf hayatı yaşamanın mümkün olup olmadığı konusunda Endülüslü âlimleri arasında bir tartışma çıkmış (*Şifâ'ü's-sâ'il*, s. 3-5), bunun üzerine İbrâhim b. Mûsâ eş-Şâtîbî, Mağrib'in tanınmış âlimlerine birer mektup göndererek bu konudaki düşüncelerini sormuştu (bu soruya İbn Abbâd er-Rundî ile Ebü'l-Abbas el-Kabbâb'ın verdikleri cevaplar için bk. *Şifâ'ü's-sâ'il*, tek-mile kısmı, s. 111-134). Söz konusu mesele kendisine sorulmadığı halde İbn Haldûn, 1372-1374 yıllarında konuyla ilgili olarak tam adı *Şifâ'ü's-sâ'il li-tehzi'bi'l-mesâ'il* olan bu eserini kaleme almıştır. Müellif, tasavvufun temelini teşkil eden kalple ilgili fiillerin bedenle ilgili fiillere nisbetle önemini vurguladıktan sonra tasavvufun ortaya çıkışı ve gelişimi hakkında kısa bilgiler verir. Ona göre bu meselenin doğru anlaşılabilmesi için ruh, nefis, akıl ve kalbin, bazan da rabbânî latife denilen şeyin ne olduğu, ruhun kendisine yaraşan kemali nasıl kazanacağı ve sayesinde kemale eriştiği ilim ve irfana nasıl ulaşacağı, saadetin anlamı, dereceleri ve elde edilmesinin gerekliliği, keşfin neticesi olan mârifetin zev-

ki ve bunun mertebeleri konusuna açıklık getirmek gerekir. Müşahede ve keşf ile mârifete eriştiğini kabul etmekle beraber Kuşeyrî'nin *er-Risâle*'sindeki, "Hak zuhur edince halk mahvolur" ifadesini nakledip bunun sakıncalarına işaret eden İbn Haldûn (*Şifâ'ü's-sâ'il*, s. 32), en mükemmel şekilde âhirette gerçekleşecek olan ilâhî tecelliyi (rû'yetullah) bu dünyada gerçekleştirmeye çabalamanın hem zor hem de mahzurlu olduğunu söyler.

İbn Haldûn tasavvufta imsak, riyâzet ve mücâhede gibi terimlerle ifade edilen nefis terbiyesinin üç türünden (takvâ mücâhedesi, istikamet mücâhedesi, keşf ve ittîlâ mücâhedesi) bahseder. Takvâ sahibi olabilmek için mücâhedenin farz olduğunu, ancak bunun için bir şeyhe bağlanmak gerekmediğini, bunun şart ve hükümlerinin kitaplardan yahut hocalardan öğrenilebileceğini belirtir. Ona göre istikamet sahibi olmak amacıyla yapılan mücâhede ve nefis terbiyesi takvâ için yapılan mücâhedenin daha ileri seviyesi ve daha mükemmel şeklidir. Maksat ahlâkta kemale erişmek için her hususta ölçüyü ve dengeyi korumak, Hz. Peygamber'i örnek alıp Kur'an ahlâkıyla ahlâklanmaktır. Mücâhede müminlere farz kılınmamakla birlikte faydalı ve lüzumludur, yapılması bir fazilettir. Bu mücâhede için bir şeyhe bağlanmak zaruri değilse bile son derece gereklidir. Çünkü sâlikin nefsindeki kötü huyları bilmesi ve bunları kendi kendine tedavi etmesi güçtür. İstikamet sahibi olmak için mücâhede yapmanın iki şartından biri riyâzet / çile, diğeri güçlü bir iradedir. Keşf ve ittîlâ maksadıyla mücâhede ise asıl amaç sâlikin bedenle ilgili bütün niteliklerden ayrılması ve arınmasıdır. Bu mücâhede usul ve şartlarına uygun biçimde gerçekleştirilirse gayba ait bazı hususları keşf ve onlara ittîlâ mümkün olabilir; ölümden sonra görülecek şeylerin bir kısmı bu dünyada görülebilir. Fakat mücâhede yoluna girmek ne farz ne de fazilettir, aksine kerâhet derecesinde sakıncalıdır. Allah ve resulü bu mücâhede emir ve tavsiye etmediği gibi bir tür ruhbanlık olan bu mücâhede konusunda uyarıda bulunulmuştur. İbn Haldûn, aslının Kur'an ve Sünnet'te olduğunu söylediği söz konusu mücâhedenin sadece nebî ve resuller için meşrû sayıldığını, zira onların bu mücâhedenin hakkını vermeye ve gereklerini yerine getirmeye doğuştan yetenekli bulduklarını ifade eder. Bununla beraber bu yolu tutanların takvâ sahibi olup istikamet mücâhedesini usulüne uygun biçimde gerçekleştirmeleri, kâmil bir mürşide kayit-